

Engel Pál: A feudalizmus elmélete, a fogalom újragondolása

1995. november 21.

<https://mediateka.ek.szte.hu/items/show/27439>

Hangfájl: 174_175.mp3

Átirat

[00:00:01](#)

Beszélő 1: Szeretettel köszöntjük kollégiumunkban Engel Pál professzor urat, a magyar és az egyetemes középkor kutatás egyik jeles szakértőjét, akit talán néhányan már hallgattak itt Szegeden előadni, ugyanis a professzor úr néhány évvel ezelőtt tanított a szegedi József Attila Tudományegyetemen is, csak aztán egyéb elfoglaltságai miatt, illetve a Szeged-Budapest távolság miatt fel kellett adnia ezt az állást. A professzor úr ma a feudalizmus elméletéről, illetve a fogalom meghatározásának újragondolásáról fog néhány szót ejteni, és ez azért is érdekes, mert úgy gondolom, hogy a feudalizmus is olyan elméleti probléma, amit évtizedekig elég egyértelmű szempontok alakítottak, ma azonban már másképp látjuk a dolgokat, de igazából még középiskolás tanároknál, egyetemisták számára sem tisztázódott le, hogy hogy is közelítsék meg ezt a témát. Úgyhogy akkor felkérem professzor urat [...]

[00:01:08](#)

Engel Pál: Szeretettel köszöntöm a tisztelt hallgatóságot. Valóban az a helyzet, több ismerőssel találkozom itt, az a helyzet, hogy még emlékezhetnek rá, hogy én azt hiszem '92-'93-ban egy tanéven keresztül lejártam Szegedre, és mostanában volt alkalmam újra elgondolkozni rajta, hogy Trianon ide, Trianon oda, ez azért egy nagy ország.

[00:01:35](#)

Mert mostanában többször jártam vidékre előadást tartani, egyik héten Szombathelyre, a másik héten Egerbe, most Szegedre, jövő héten Nyíregyházára, és ugye azt gondoltam, hogy ha nincs ez a Trianon, de maradjon ez köztünk, ha nincs ez a Trianon, és nekem Máramarosszigetre meg Sepsiszentgyörgyre kellene járnom, hát én nem tudom, mit csinálnék.

[00:02:02](#)

Szeged az persze ehhez képest közel van, de amikor, és ugye ezért kezdtem el, ugye amikor ide annak idején lejártam, én voltaképpen nem is csináltam ebből titkot, azért voltam kénytelen egyébként a szívemnek kedves egyetemet itt hagyni, mert hajnali ötkor kellett fölkelni ahhoz, hogy leérjek Szegedre. És hát lehet, hogy van önök között korán kelő, én napfelkeltét életemben egyszer láttam Görögországban hajóról.

[00:02:30](#)

Merthogy mindig kicsit napfelkelte előtt szoktam lefeküdni, de az hogy ötkor keljek föl, az mondjuk magamtól sosem jutott volna eszembe. Szóval a lényeg az, hogy így ennek következtében, így a legtöbbjüket azért mégsem ismerem. Most azonban szeretném megköszönni ezt a kedves meghívást, és azt a felkérést, hogy a feudalizmus elméletéről, ami különösen vonzó téma, tartsak előadást.

[00:03:01](#)

A téma hát, ha nem is vonzó, de feltétlenül fontos, mert ezekben a fogalmi kérdésekben meglehetősen zűrzavar szokott uralkodni. Elsősorban a tanárok fejében, következésképp a diákjaik fejében, itt most a középiskolára gondolok, hiszen évtizedeken keresztül tömték meglehetősen képtelenségekkel a tanárok fejét, akik aztán ezt továbbadták a diákjaiknak, tisztelet a kivételnek. Ennek következtében tényleg kialakult olyan helyzet, hogy alapvető kérdések sincsenek tisztázva. Lehet ezt hallani ott hátul, amit mondok? Ekkora termet még be tudok üvölni. Akkor, ha megengedik, inkább mikrofon nélkül. Biztos lehet hallani hátul? Igen? Jó, jó, jó. Akkor semmi, akkor erősíték.

[00:03:53](#)

Szóval feudalizmus, és ami hozzákapcsolódik, ez lenne ennek az előadásnak a témája. Először is maga a feudalizmus, ami hát az egyik legelcsépeltebb fogalma a történelemoktatásnak. Hamarjában nem is tudok a kapitalizmuson kívül még olyat, ami ennyire elcsépelt lenne. Amivel nagyon sokat visszaéltek. Voltaképpen tudjuk ugye, hogy a szó maga a latin „feudum” szóból származik, ami semmi egyebet nem jelent, mint azt, amit a reformkorban „hűbér” szóval magyarítottak, mint hogy a magyarban erre nem volt szó. Amiről majd aztán az előadásban még szó lesz, de hát azért a hűbérrel remélhetőleg mindenki hallott.

[00:04:51](#)

Tehát etimológiailag a feudalizmus szó a hűbérből származik, amikor azonban maga a szó felmerült a francia forradalom idején, értelemszerűen a franciában, mint „féodalité”, nekünk feudalizmus, ami azután a németben, mint „feudalismus” jelentkezett és az angolban szintén a francia mintára, mint feudality. Tehát a „féodalité”-nek megfelelő fogalom, akkor ez a fogalom már eleve sem kötődött igazából a „feudum” fogalmához, tehát már a francia forradalom idején sem. Később azután még jobban, és majd utána gyökeresen eltávolodott tőle a legtöbb európai ország történeti irodalmában. Nálunk is.

[00:05:43](#)

Eredetileg a francia forradalom idején azokat az intézményeket foglalták össze ezzel a gyűjtőnévvel, amelyek a polgári átalakulás útjában álltak. Tehát, amelyek ellentétesek voltak a felvilágosodás eszméivel és a forradalomnak azokkal az alapeszméivel, amiket abban a bizonyos hármassal jelszóval fogalmaztak meg: szabadság egyenlőség, testvériség. Mindaz, ami

ezzel szemben az elmúlt rendet az ancien régime-et, vagyis a régi rendszert jelenítette meg, az voltaképpen már akkor megkapta a feudalizmus, vagyis hát a feudalizmus minősítést.

[00:06:35](#)

Ennek következtében elsősorban természetesen a vidék, a parasztság helyzetére lehetett vonatkoztatni. Azokra a középkorból ott maradt különböző terhekre, amelyek ősi földesúri jogok következtében és azok tovább éléseként a kor számára, úgy értem, a felvilágosodás hívei számára elfogadhatatlan módon terhelték a parasztságot.

[00:07:13](#)

Aminek nem volt a racionalizmus jegyében semmiféle magyarázata. Tudjuk, hogy a felvilágosodás alapfelállása mögött a racionalizmus, a ráció, az ész és az ész alapján történő gondolkodás állt. Ezeket az ésszerűtlen középkori maradványokat foglalták össze feudalizmus néven. Amikor pedig a francia forradalom eszméi tovább terjedtek Európában, jó volt vagy nem volt jó, ezen lehet vitatkozni, de akkor másutt is hasonló jelentést vett fel a feudalizmus.

[00:07:51](#)

Így azután voltaképpen Magyarországon is ezzel a szóval volt szokás jelölni, legalábbis a politikai irodalom bizonyos ágaiban azokat a maradványokat, amiket az 1848-as forradalom, majd azután az abszolutizmus, persze az is, tehát a '49-67 közötti időszak, majd főképpen az 1867 utáni polgári szabályozás szüntetett meg szép sorban.

[00:08:26](#)

Franciaországban valamikor nagyon régen, a francia forradalom előtt sokszáz évvel létezett feudum, tehát volt hűbér, és ennek következtében az az elképzelés, hogy a francia forradalom által lerombolt középkori intézményeket feudálisnak minősítsék, nem volt teljesen képtelen. Itt Kelet-Európában, Közép-Európában, bocsánat, itt voltaképp már képtelen volt, hiszen itt hűbér, feudum sohasem létezett.

[00:08:57](#)

Mindazonáltal azok a fogalmak, a jobbágyság, az ősiség és még sorolhatnám, amiket meg kellett szüntetni, voltaképp céhek, hasonló, bizonyos területiális önkormányzatok, mint a szászok, a jászkunok, amik mind megszűntek, mert meg kellett szűnniük a 19. század folyamán a modern, ésszerűen szervezett állam kialakításának a jegyében. Mindezek megkapták idővel a feudális minősítést anélkül, hogy bármiféle közük lett volna a feudumhoz, vagyis a hűbérhez.

[00:09:36](#)

Na, most voltak olyan szerencsésebb országok, mint például Anglia, ahol a fogalmaknak ez a devalvációja, vagy inflálódása nem következett be. Az angol történetírással általában véve

mindig jellemző volt, még azt mondhatnám, hogy legrosszabb időszaiban is az, hogy sokkal szorosabban tartotta magát a történeti valósághoz és a forrásokhoz, sokkal kevésbé hagyta magát ideológiáktól befolyásoltatni, mint a kontinentális történeti irodalmak, akár a francia, akár a német, vagy pláne aztán ugye a szovjet.

[00:10:22](#)

Tehát mondjuk az angol történészek számára, kivéve azt a néhányat, akikre egy időben erősebben hatott a marxizmus, leninizmus, vagy legalábbis ebből a marxizmus-, mondom, általában véve az angol történészek – csak mindig sok konzervatív történész volt, hála istennek – az ő számukra a feudality, vagyis a feudalizmus mindvégig kapcsolatban maradt a hűbérrel. Anglia a hűbéri rendszer klasszikus országa volt, hiszen Hódító Vilmos annak idején olyan hűbéri rendszert épített ott ki, amilyen sehol Európában nem volt, még Nápolyban sem, Dél-Itáliában, vagy legfeljebb ott.

[00:11:11](#)

Ennek következtében Angliában ez a szó nagyon konkrét jelentésű volt. Ott a hűbér, a hűbéri rendszer az a hódító Vilmos által, a normann királyok idején kiépített politikai rendszert jelentette. És az angolok általában, mondom, leszámítva egy-két marxizáló baloldali történészt, ezt szokták rajta érteni.

[00:11:32](#)

A kontinensen nem így alakult, és ennek következtében végül is a feudalizmus szónak a 20. századra, a 20. század második felére két, mondhatnám alapjelentése alakult ki. Az egyik, ez a konzervatív angol felfogás, amit természetesen más konzervatív történészek is osztottak a kontinensen is, de amelyiknek a gyökere végül is az angol gondolkodás volt. Hogy tudniillik a feudalizmus az olyasféle politikai rendszert jelenti, amilyen az angol, vagy akár mondjuk az egyidejű francia, németországi berendezkedés volt, amelynek a központi, de legalábbis nagyon fontos intézménye a hűbérbirtok, a hűbéri szerződés, a hűbéres és hűbérúr kapcsolata, tehát mindaz, ami a hűbér fogalma köré telepíthető.

[00:12:36](#)

És ha egy angol történész bármikor az elmúlt évszázadban leírta azt, hogy feudality, akkor ezen ezt lehetett érteni, és ebből aztán meglehetősen képtelenségek adódtak, amikor például '50-es, '60-as, '70-es évekbeli magyar munkákat angolra próbáltak fordítani és ott ugye a feudalizmust próbálták angolul visszaadni, teljesen más kontextusban lehetett azt angolul érteni.

[00:13:12](#)

Ezzel a konzervatív etimológiához ragaszkodó és a fogalmat abból levezető felfogással szemben azonban voltaképp uralkodóvá lett, vagy legalábbis nagyon nagymértékben elterjedt a feudalizmusnak egy teljesen más értelmezése, ami végül is a francia forradalom idejéből

hagyományozódott, filozófusokon, elsősorban természetesen Marxon keresztül a 20. századra, amelyben a feudalizmus többé-kevésbé a középkori intézmények összességével vált szinonimmá, tehát úgy, ahogyan ezt a francia forradalmárok is értették.

[00:14:04](#)

És aztán egy nagyon markáns megfogalmazást kapott a történelmi materializmusnak a keretében, és hát ugye nekünk már, az én generációmnak volt szerencséje ezt tanulni, önöknek van szerencséjük most már ez nem tanulni, hogy tudniillik a feudalizmus az emberiség megállíthatatlan fejlődésének egy jól meghatározott etapja, fokozata, stádiuma, amelyre jellemző mindenek fölött és meghatározó módon a földesúr és a jobbágy közötti viszony. Tehát a gazdaságnak olyan fajta szervezése, amelyre földesurak által jobbágyok munkájával működtetett mezőgazdasági üzemek, nagybirtokok, elsősorban a jellemzők, és ennek a korszaknak a domináns, meghatározó vonása, a földesúr és a jobbágysai között kialakult termelési viszony.

[00:15:17](#)

Ez a stádium voltaképp egybeesik a középkorral, a középkorra, mint olyan nincs is szükség ebben a felfogásban. A középkor fogalma mellőzhető, hiszen ezt jól helyettesíti a feudalizmus fogalma, lényegi vonásait emelve ki egy olyan üres fogalomnak, mint a középkor, és ennek következtében, ahogy az ókor a rabszolgatartó társadalom világa, a rabszolgatartó termelési rendszer világa, a középkor a jobbágygazdaságon alapuló termelési rendszeré, ez nő aztán át ugye a kapitalizmusba.

[00:15:52](#)

Ez voltaképpen annyira evidens és annyira sokszor megrágott dolog volt abban az időben, amikor én nőttem fel és tanultam, és aztán elkezdtem dolgozni, hogy voltaképpen, ha nem arról lenne szó, hogy most már lassanként hat éve, sőt már több, ugye rendszerváltás ment végbe, akkor úgy érzem, fölösleges is elmondani, hiszen úgyis mindenki tudja. De most már ez egyáltalán nem világos, hogy ezért ezt mindenki ilyen jól tudja, hiszen maguk már olyan iskolába járhattak, ahol már nem volt annyira evidencia.

[00:16:27](#)

Hát azt csak zárójelben jegyzem meg, hogy ennek az egész felfogásnak, amelyben a feudalizmus ezt a helyet foglalta el az emberiség történetében, nagyon fontos, azt mondanám, hogy üdvtörténeti szerepe volt. Nevezetesen, hogy az emberiség története ugye az ősközségtől a rabszolgatartó társadalmon keresztül halad a beteljesülésig, a kommunizmusig, aminek az előkészítő szakaszát nekem is volt szerencsém átélni, a szocializmust, és ebben mindegyik stádiumban a termelésnek egy fejlettebb, történetileg fejlettebb módja valósul meg.

[00:17:15](#)

Tehát egy olyan termelési mód, ami az emberiség történetét előre viszi a beteljesülésig, aztán ezt már annak idején is firtattuk, hogy aztán mi lesz, amikor már kommunizmus van, akkor ez az egész hova fejlődik? Na, most egyelőre homályban marad.

[00:17:32](#)

Na, most látható, hogy ebben a felfogásban, ami persze ebben a formában nem Marxtól származik, hanem a marxizmus, leninizmus keretében ideológusok által lett ilyen módon kialakítva, a klasszikus megfogalmazás Joszif Visszarionovics Sztálin elvtárstól magától származik. És amelyet aztán úgy megrágtak és annyira átítatott minden filozófiai kézikönyvet, hogy még akkor is élt, és még tulajdonképpen részben még hagyományokban ma is él történelemkönyveinkben – középiskolás könyvekre gondolok, döbbenetes, hogy mi minden él még bennük ebből a sztálini történelemfelfogásból –, amikor magát ezt már igazából azért a szakma nem vallotta, a tankönyvekben még igen.

[00:18:32](#)

Csak emlékeztetőül, lényeges eleme volt ennek az ideológiának egyfelől a jobbágy-földesúr viszony, amely jellemzi ezt a termelési módot. Az egész történelemnek mindenkor jellemzője természetesen a szocializmusig az osztályharc, tehát az antagonisztikus egymással szemben álló osztályok közötti állandó küzdelem, a jobbágy állandó, folyamatos küzdelme a földesúrával, aminek sok látens, tehát rejtett formája volt, de amelynek látványos megnyilvánulásai mindig a parasztfelkelések.

[00:19:11](#)

Na, már most kérem, ezt csak azért említem, mert ma, ha az ember megnéz működő ma/'95 iskolákban oktatott középiskolás könyvet, nem mindegyiket, de van olyan, most fogtam a kezemben, akkor azt látja, hogy Budai Nagy Antal-féle 1437-es parasztfelkelés összterjedelme a tankönyvben ugyanannyi, mint az egész Zsigmond-koré. Meg lehet, egy kicsit még több is.

[00:19:42](#)

Vagyis még megmaradt némelyik tankönyvben az osztályharcnak ez a túlsúlya, ami annak idején 1950 táján kezdődött az oktatásban, amikor kezdték ezeket a parasztfelkeléseket sorra felfedezni. **[ugrik a felvétel]** Nem azt mondom, hogy nem volt Budai Nagy Antal felkelés, csak hát ugye azt a helyére kell rakni a maga idejében, hát azért ez egy epizód volt '37 nyaratól '38 januárig, aztán elfelejtették.

[00:20:13](#)

Nem úgy, mint a Dózsa felkelést, az egy más dolog, abból egy volt. Na, most kérem szépen, ez a Budai Nagy Antal felkelés ez ma is hosszú fejezet ugye a történelemkönyvben. És erről az

embernek az jut az eszébe, ezek a barbár rítusok, amikor kialakulnak valamikor az ősidőkben, ilyen mágikus szertartások, amikkel szellemeket lehet megidézni, meg a rossz időt elhárítani, aztán már később nem hárítja el, de még mindig végzik a rítusokat. Már nem tudják igazából, hogy pontosan miért, de a rítus valahol még ott marad.

[00:20:43](#)

Erre emlékeztet engem, amikor ugye, már rég nincs szó osztályharcról, már minden valamire való történelem tanár mondja, hogy erről most nem illik beszélni, ez most nem aktuális az osztálynak, de kérem szépen, a tankönyvekben azért még ott maradt az osztályharc, csak nincs a nevén nevezve.

[00:21:01](#)

Szóval kialakult a feudalizmusnak egy ilyen markáns felfogása, hogy ez az emberiség történetének egy ilyen fejezete. És meg kell, hogy mondjam, sajnos vagy nem sajnos, de hát ezt nem csak olyan történészek osztották, akik a Szovjetunióban vagy csatlós államaiban jártak iskolába vagy próbáltak megélni a foglalkozásukból, hanem nyugaton nagyon sok történész, akiknek hát ugye elég ismert, hogy milyen sokaknak voltak baloldali szimpátiái, onnan kezdve, hogy a Szovjetunió létrejött.

[00:21:47](#)

És egészen azt mondhatnám, hogy a szimpátiákban(?) éltek az '56-os pesti forradalom, illetve a '68-as csehszlovákiai beavatkozásig, és utána már tényleg csak a legelvakultabbak maradtak a béketábor hívei. De ez a baloldali gondolkodás annyira megülte, hogy már függetlenedett a marxizmustól, a leninizmustól meg egyáltalában a szovjet ideológiától, és már úgy gondolták, hogy önmagában egy olyan érték a feudalizmusnak ez a fogalma, amit egy korszerű modern történésznek követnie kell.

[00:22:23](#)

Tehát én láttam olyan kiadványt, német kiadványt, nem tudom már pontosan mikor jelent meg, talán 1980-ban, amiben nagyon komoly történészek, nyugati történészek összegezték véleményüket a feudalizmusról. Vagyis arról, amit ezen lehetett érteni. A nem marxista, pontosabban nem kifejezetten sztálinista, de baloldali ihletésű történetírásban nyugaton természetesen a feudalizmus szó nem kötődött ehhez a formációelmélethez. Ezt igazából Sztálin után már a Szovjetunióban se nagyon hitték el. De kötődött az alapgondolathoz, hogy itt egy gazdasági termelési rendszert írnak le.

[00:23:15](#)

Egy olyan rendszert, amelyre nem a hűbér, mint valami politikatörténeti, úgynevezett felépítményi jelenség a jellemző, ami tehát kevés ember dolga volt, a hűbéresek és hűbérurak egy maroknyi része volt az akkori társadalomnak, hanem ami a tömegek életét jellemzi, vagyis

a lakosság kilenczizedét kitevő parasztságot és annak a vékonyka földesúri rétegét. A kettő közötti viszony a feudalizmus. Nem muszáj ennek egy ilyen üdvtörténetbe illeszkednie.

[00:23:49](#)

A dolog lényege, hogy a földesurasághoz van köze, jobbágyi állapothoz és a jobbágyok fölötti földesúri uralomhoz. Ezt ma is virulens. Talán helyénvaló ezt a szót használni, mert nem igazán szimpatizálok magával az elmélettel, tehát ma is él, működik, eleven világszerte. Hangsúlyozom, a formáció elmélettől elszakítva, attól függetlenül, mint egy társadalomtörténeti fogalom, amit használni lehet.

[00:24:29](#)

Nekem az a véleményem, hogy jó az, általában véve jó dolog, hogyha egy fogalmat úgy használ az ember, hogy annak valami köze legyen az etimonjához és az etimológiájához. Tehát jó az, hogyha a feudalizmus valamiképpen a feudum fogalmához kapcsolódik, ez önmagában véve helyes. Amellett én már csak ezért is a feudalizmusnak azzal az értelmezésével szimpatizálok, amiben ez a hűbériséget, hűbéri rendszert jelenti, tehát az angol felfogást.

[00:25:08](#)

Ezt a tágabb feudalizmus fogalmat én azért nem tudtam megemésztetni, részben persze érzelmi okokból, ha az ember 40 évig utálja, akkor nehéz utána megszeretni. De nemcsak ezért, hanem mert úgy gondolom, hogy ez a valami, amit a feudalizmussal le akarnak írni haladó baloldali történészek, nevezetesen a jobbágy, függő paraszt és földesúrnak a viszonya, jelentsen ez bármit, ez egy olyan dolog, ami a középkortól is és Európától is független. Tehát ezt a világtörténelem során nagyon-nagyon sok helyen lehet különböző formában megtalálni. Egy olyan általános jelenség, ami voltaképpen mindenütt megvan a preindusztriális társadalmakban, onnan kezdve, hogy egyáltalában megtelepedés, uralmi viszonyok és valamiféle állam kialakul.

[00:26:12](#)

Inkább kivétel, hogyha egyes helyeken nem ez valósul meg, mint mondjuk az antikvitásban, Görögországban vagy például városállamokban, már úgy értem, hogy kereskedelemre épülő Föníciában például. Ezek kivételek, de általában véve valamiféle alávetett parasztság és rajta uralkodó földesúri réteg nélkül semmilyen preindusztriális társadalom, szervezett társadalomnak a léte igazából nem képzelhető el.

[00:26:45](#)

Lehet magyarázni, hogy nem olyan az a földesúr, az csak ázsiai típusú földesúr, mert hivatalnok, és mert a császár vagy a szultán vagy valakinek a megbízásából kezeli azt a földet. Ezzel lehet megpróbálni kimagyarázni a dolgot, de alapjában véve nem változtat azon, hogy ez egy generális jelenség.

[00:27:07](#)

Tehát ez az egyik bajom, hogy én úgy látom, és hát most nem folyik, már itt most ér véget, ugye a bosnyák-szerb háború meg horvát. Most úgy látom, hogy ezek a kultúrák, amik egymással, egymás mellett és egymást utálva egzisztáltak a történelem folyamán, ezek nagyon lényeges elemei a történelemnek, és ezeket a nagyon lényeges entitásokat, létezőket egy ilyen fogalom, mint a feudalizmus összemosza.

[00:27:43](#)

Tehát az a dolog, hogy mindegyikben voltak parasztok és voltak fölöttük urak, ez egy olyan általános ismérv, ami alapján itt összemosódnak olyan dolgok, amik történetileg nem tartoznak egybe, vagy legalábbis, amiket történetileg célszerű külön tárgyalni. Vagyis ezeket a különböző módon megszervezett és különböző ideológiájú, különböző megjelenésű kultúrákat.

[00:28:13](#)

Itt például Kelet-Európában abszolút összemosza ez a fajta feudalizmusfogalom azt a borzasztó éles különbséget, ami a latin módra szervezett Közép-Európát elválasztotta a nem latin, hanem bizánci ortodox szláv mintára szervezett Kelet-Európától. Ha azt nézzük, hogy földesurak és parasztok, akkor ez úgy nagyjából azért egyforma volt. Nagyjából még ma is.

[00:28:45](#)

A másik aggályom pedig nem csak ez, hanem hát már adódik abból, hogy én a kultúrát olyan fontosnak találom, hogy ebben fantasztikusan nagy, indokolatlanul nagy hangsúlyt kap egy valami: a földesúr és a jobbágy közötti viszony. Minthogyha ez valami módon nagyon fontos lenne és jellemző lenne egy társadalomra. Tehát, hogyha azt mondjuk arra, hogy az feudális, akkor ott a dolog lényegi ismérve volna, hogy ott parasztok és földesurak vannak. Ez valóban egy nagyon fontos ismérv, de azért ennél vannak lényegesebb kulturális különbség(ek). Kultúra alatt itt persze nem a művészeteket értem meg az irodalmat, hanem az életmódot és a szokásokat, azok összességét és minden ideológiát, vallást és így tovább, tehát ami egy közösségnek a mindennapi életét és az intézményeit jellemzi. Itt tehát összemosódnak nagyon lényeges dolgok ebben a feudalizmus forgalomban, és elkenődnek nagyon fontos különbségek, ezért sem tetszik.

[00:29:58](#)

De amiért igazán nem tetszik az az, hogy végül is ennek a gyökere akárhogy is nézzük a termelés és a gazdaság túlhangsúlyozása. Magyarán egy olyan szférának a kiemelése, abból a sok mindenből, ami a középkori kultúrát alkotta, ami a mai 19-20. századi fogalmaink szerint a legeslegfontosabb, mert mindent meghatároz, nevezetesen a termelés, amióta nagyipar van, azóta valóban ez a helyzet, de amiről úgy gondolták, hogy ez biztosan korábban is mindent meghatározott, tehát a gazdaság.

[00:30:40](#)

A középkort nem ez határozta meg. Az alapvető félreértés, amiért aztán most már hadd mondjam ki, hát utálok én ezt a feudalizmus fogalmat az az, hogy azt láttatja velünk, ami nem volt. Nevezetesen, hogy egy középkori nagybirtokon dolgozó jobbágyság viszonyának a lényege az valami módon a gazdasági szférához tartozik.

[00:31:09](#)

Tehát annak a lényege a termelés, hogy egy nagybirtok az azért volt fontos, és a tankönyveink ezt nem az, hogy sugallják, hanem ordítják még ma is, hogy egy nagybirtok azért volt fontos, mert azon jobbágyságok értéket termeltek a földesúrnak, aki ez által ugye gazdagabb volt, mint a többi. És az egész kiszakíthatatlan a gazdaság szférájából. Holott a nagybirtoknak és mindenféle földesúrnak a lényege az uralom volt, amit az alattvalók fölött gyakorol, és az uralomnak az egyik persze nem mellékes, de egyik megnyilvánulása volt, hogy az uralom következtében, annak következtében, hogy az, aki azon a birtokon él, az alá van vetve az urának, ennek következtében tartozik neki mindenféle járadékokkal, meg szolgáltatásokkal is, amiktől természetesen az valóban gazdagabb lesz. De a dolognak ez csak az egyik aspektusa, a másik, legalább ennyire fontos, hogy ettől hatalmas is lesz, mert hiszen az alattvalóinak a számától függ egy úrnak a tekintélye.

[00:32:19](#)

A földje nagyságától és az alattvalói számától. És az alattvalói nem csak a [...] a függése nem merül ki abban, hogy terménnyel adóznak neki, hogy pénzzel adóznak, hogy robotolnak számára, hanem hát ennyire lényeges az, hogy ő bíraskodik felettük. Aminek megint csak van anyagi aspektusa, hiszen a bírságpénzeket is ő szedeti be.

[00:32:49](#)

De az, hogy alá vannak vetve a bírói hatalmának és hogy annak a következtében, hogy mint parasztok földesura politikai jogokat élvez, ezek hát [...], sőt hajlanék arra, hogy még lényegesebb aspektusai ennek a földesúr-jobbágy viszonyoknak.

[00:33:14](#)

Na, már most ennek következtében, én úgy gondolom, hogy ideje lenne most már meghonosítani a magyar történetírásban egy olyasféle fogalmat, ez sajnos nem történt meg, ami ezt a földesúri viszonyt fejezi ki. Ami tehát nem olvad bele ebbe a végtelen feudalizmus fogalomba, hanem helyette egy olyat használni, amit civilizált országokban már évszázadok, évtizedek óta, száz éve használnak, amivel megjelölik civilizált országokban ezt a fajta középkori földbirtokot, amin parasztok szolgálatnak és bírói és egyéb földesúr fennhatóság alatt élnek.

[00:34:06](#)

A németeknél ezt „grundherrschaft”-nak nevezik, ami voltaképpen egy földhöz kapcsolódó uralom, ami nem nagybirtok. Mi nem tudjuk ezt a dolgot másképp kifejezni, minthogy nagybirtokot. Hát a nagybirtok az nagyon sok lehet. Az lehet egy jó nagy latifundium, lehet egy nagy amerikai farmergazdaság, minden lehet nagybirtok, de a „grundherrschaft”-ot ezzel nem tudjuk kifejezni. Sem a francia „seigneurie”-t, tehát voltaképpen meg kell alkotni egy olyan fogalmat, ami majd ezt a Magyarországon is a középkor folyamán létező valamit leírja.

[00:34:50](#)

Ez voltaképp a földesuraság, a földesúri rendszer. 1848-ban, amikor a jobbágyságot megszüntetik, akkor voltaképp a nagybirtok marad. Lehet, hogy itt már vannak, akik ezt tanulták eddig, vagy csak fogják, de hát voltaképpen a nagybirtok maradt. Óriási nagybirtokok léteznek még, ezt mindenki tudja a 20. században és egész 1945-ig, de a földesúri rendszer az megszűnik.

[00:35:18](#)

Mert a földesúri rendszer az a birtokosnak a jobbágysági fölötti földesúri fennhatóságát jelenti, ami nagyon sokoldalú, többek között az úriszéket is magában foglalja. És ezek a dolgok, mint az úgynevezett feudalizmusnak a kellékei, ezek megszűnnek. Tehát a földesúri rendszer az, ami egybeesik voltaképp ezzel a francia forradalom óta használt feudalizmus fogalommal, de ez jól leírható ezzel a fogalommal, aminek nincs köze a feudumhoz.

[00:35:58](#)

Ez a földesúri rendszer valóban egy olyan dolog, ami az említett okoknál fogva általában véve a preindusztriális társadalmakban létezett. De természetesen, ha így fogjuk fel és nem a termelés oldaláról, akkor egy lényegi eleme mindenféle 18. század előtti berendezkedésnek.

[00:36:34](#)

Lényegi eleme az egész magyar középkor Szent Istvántól, 11. századtól kezdve a földesúri rendszernek valamilyen változatára épült, egész Európában végül is így volt a forradalmak koráig. Tehát egy lényegi eleme, de ezt nem érdemes feudalizmusnak nevezni, mert hát, ha egyszer lehet rá valami épkezsláb fogalmat találni, ami jobban leírja, akkor nem érdemes egy ilyen, azt mondhatnám, hogy értelmetlen szót használni helyette, aminek a valódi jelentése, mint látjuk, más.

[00:37:10](#)

Na, már most hogy viszonyul egymáshoz a két feudalizmus, tehát a földesúri rendszer és a hűbéri rendszer? Ezt már csak azért is könnyű összekeverni, mert hiszen mind a kettőt szokták

feudalizmusnak nevezni. A kettő **[ugrik a felvétel]** világosan elválík egymástól csak itt világos fogalmakban kell megpróbálni gondolkozni.

[00:37:35](#)

Földesúri rendszerben földesurakról és parasztjaikról esik szó, tehát egy olyan intézményrendszerrel, amelynek az egységei, az elemei a földbirtokok, amelyeken, az egyes földbirtokokon alávetett parasztság él, a földesúr, a föld birtokosa uralmának bírói és egyéb uralmának alávetve.

[00:38:07](#)

A hűbéri rendszer az egy teljesen más szféra. Egyes földesurak közötti viszony határozza meg és írja le ott, ahol kialakul. Tehát, amikor hűbériségről beszélünk Nyugat-Európában, akkor voltaképp azt próbáljuk megmagyarázni, hogy a különböző rendű és rangú földesurak milyen szervezeti formában, milyen intézmények útján kapcsolódtak egymáshoz, és az egész hogyan alkotott, hogyan tett ki egy országot.

[00:38:44](#)

Tehát a földesuraságok halmaza. A földesuraság viszont arról szól, ha arról beszélünk, hogy ezeken az egységeken belül, amik függetlenek a hűbériségtől, mert ott is vannak, ahol hűbériség sose volt, ezeken belül, hogyan alakult a parasztok és a földes uraik viszonya. Tehát ez két teljesen különböző szféra. Az egyiket nevezhetjük politikai szférának, mert hiszen az az uralmi rendszer szerkezetéről szól, tehát a politikáról, hogy hűbérurak és a hűbéresek és legfelül a legfőbb hűbérúr a király viszonya mi volt egymáshoz. Ezt írja le a politikai rendszer, és ez alatt helyezkedik el egy másik, amit lehet termelési szférának nevezni, gazdasági rendszernek is nevezhetném, de inkább próbáltam érzékeltetni, hogy a földesuraságban én nem egy gazdasági intézményt látok.

[00:39:41](#)

Az mindenesetre egy más szféra, a társadalomnak is egy egészen más közegét próbálja leírni. Itt tehát mondom, ezek a dolgok nagyon jól elválíznak és megkülönböztethetők egymástól. Egy harmadik ezekhez kapcsolódó kulcsfogalom a feudális uralkodó osztály, mi ezt úgy hívtunk annak idején, vagyis egyszerűen szólva a nemesség. Vagyis a földesurak összessége. Európának természetesen nem volt igazából olyan országa, [...] igazából egyáltalában nem volt olyan országa, ahol a földesurak összessége kizárólag nemes lett volna.

[00:40:32](#)

Hát azért a katolikus Európában az egyház mindenütt nagybirtokos volt, úgyhogy az egyház sajátképpen nem nemesekből, hanem egyházi birtokosokból állt, akik között lehettek nemesi származásúak, de ez nem követelmény, és nem volt rendszer. Aztán hát a késő-középkorban már Európa legtöbb részén, Magyarországon is voltak olyan földesuraságok, amelyeknek az

élén nem is egyházi személy állt, nem is a király, mondjuk mint legfőbb földesúr és nem is nemesek, hanem például városok.

[00:41:07](#)

Ugye eddig ismertük Magyarországon is szabad királyi városoknak, voltak saját jobbágyszervezetük, Kassának vagy két tucat is a középkor végére, Sopronnak is vagy hat-hét, Pozsonynak is volt egy-kettő. És hát Németországban meg ha megnéz valaki egy részletesebb térképet a Német-római Birodalomról, mielőtt Napóleon szétzúzta, az láthatja, hogy a német birodalmi városoknak hatalmas, néha hatalmas területek álltak a fennhatóságuk alatt, például Brémának, Nürnbergnek, Urmának és másoknak.

[00:41:55](#)

Tehát létezett olyan földesuraság, ami mondom, nem nemes, nem hűbéres(?), nem egyházi volt, de alapjában véve, és itt most különösen Magyarországról van szó, de alapján véve egész Európáról a földesúr elsősorban és sajátképpen valamilyen világi földesurak jelentett, elsősorban pedig olyasmit, amit Magyarországon nemesnek szoktunk nevezni.

[00:42:19](#)

Na és itt érdemes egy rövid fogalmi kitérőt tenni, hogy ugyanis a nemesség az látszólag egy olyan valami, ami ugyanaz Európa bármely részén, tehát ha magyar nemesről beszélünk spanyol nemesről vagy angol nemesről, akkor körülbelül nagyjából azt hisszük, ugyanazt a dolgot kell elképzelni. Valójában, mint a hűbériség tekintetében, itt is egy nagyon éles, legalábbis elég éles, mindenestre nagyon mély határ, mezsgye húzódik itt valahol Kelet-Közép-Európa és Nyugat-Európa tájai között, abban a tekintetben, hogy nemesen mit értettek.

[00:43:16](#)

Ha egy angolnak próbálná az ember, akár egy angol történésznek megmagyarázni az ember, hogy mi volt ez a magyarországi nemesség és jóhiszeműen ehhez a „noble”, vagyis a nemes fogalmát próbálná felhasználni, akkor hát megjósolható, hogy percekben belül fogalmuk se lenne egymásról, hogy miről is beszélnek. Mert egy angol számára a nemes teljesen más, ez a szó, hogy nemes teljesen mást jelent, mint egy magyar számára.

[00:43:48](#)

Itt a különbség, különösen sarkos, mert az angol „noble” szó az valójában a főnemest jelenti. A földesúri rétegnek, osztálynak, ha úgy tetszik, a legfelső, a krémjét, a legeslegelőkelőbb. Azok nagyjából ugyanazok, akiket nálunk főúrnak szoktak nevezni, főrangúnak, főnemesek és így tovább. Tehát egy nagyon vékony réteg, ez a „noble”.

[00:44:13](#)

Az a valami, amit mi itt Magyarországon nemesnek szoktunk mondani az az angol számára körülbelül a „gentleman”, a középkortól kezdve. És ennek a gyűjtőneve a „gentry”, vagyis hát mondjuk az urak. Igen ám, tehát még ezzel valahogyan elboldogulnánk, hogy azt próbálnánk érzékeltetni, hogy hát itt, amikor magyar nemesekről, akkor tessék körülbelül a dzsentrire, a „gentlemen”-re gondolni. De még ez sem jó.

[00:44:47](#)

És nem jó tulajdonképpen egész Nyugat-Európában sem, már csak azért is, mert a dzsentrit nem értik Anglián kívül, de nem jó, ugyanis itt sokkal melyebbre ható különbség van. Angliában soha nem alakult ki, Németalföldön sem különben, egy olyasféle éles határ nemes és nem nemes között, mint Magyarországon.

[felvétel vége]

[00:45:13](#)

Akiket nem tekintettek nemesnek, mert a földet túrták, tehát aki a földet túrja, az nem lehet gentleman, nem is tud úgy viselkedni, hiszen a földet túrja. A gentleman ott kezdődik, azoknál, akik már mások munkájából képesek úri módon megélni, tehát voltaképpen, akik olyan földesurak, hogy alattvalóik vannak. És az azoktól származott jövedelem számukra úri életmódot biztosít. Nagyjából így határozható meg a dzsentri fogalma, a gentleman fogalma és ez a dolog természeténél fogva egy nagyon cseppfolyós és változó valami, mert hiszen ebben föl lehet emelkedni és innen le is lehet süllyedni.

[00:46:03](#)

Így Kelet-Európában... még bocsánat annyit mondanék ehhez, hogy ennek következtében az, hogy valakinek földje van, aki szabad ember, földje van, egyenesen a király, úristen és közte csak a király van, tehát annyira szabad ember, ez önmagában nem minősít valakit nemességre. Magyarországon ezzel ellentétben egy olyan rendszer alakult ki egy 13. században, ahol ez az egy dolog minősít valakit nemessé, hogy nemesi módon birtokolt földje van.

[00:46:37](#)

Ez nem kell, hogy nagyobb legyen, mint ez a terem, de ha ezt nemesi módon birtokolja, attól ő nemes. Ha pedig nincs ilyen földje, akkor nem nemes. Ez egy világos határ, de látni kell, hogy teljesen más, mint az angliai. Ennek következtében, itt most külön kiéleztem ezt a jól érzékelhető különbséget, hogy angliai és magyarországi gentleman, illetve nemes fogalom között, de ugyanez megvan végül is Nyugat-Európában, hasonló formában.

[00:47:08](#)

Ennek következtében nemcsak a nemes jogi meghatározása különbözik és társadalmi meghatározása, hanem ami ebből következik. Mászt jelent mentalitásban, életmódban és mindenben az, hogy valaki a nemességhez tartozik vagy sem. Nyugat-Európában, a nyugat-európai nemesség a keresztes háború hajnalán, azt megelőzően 11. századra alakul ki, és a leghatározottabban kötődik az úri életmódhoz.

[00:47:51](#)

Ott aztán ez megkövesedik, nem úgy, mint Angliában, ahol ez átjárható marad, mint mondom, és hát ott az úr életmódot vagy tudta valaki lejsztolni, vagy nem tudom, hogy szépen mondjam, vagy nem tudta. De végül is nem vált kasztta, nem vált renddé a dzsenti, hanem egy ilyen tapasztalati olyasmi, mint a középpolgár vagy kispolgár a 20. század első felében, tehát egy ilyen társadalmi kategória volt inkább, nem jogi, semmiképpen nem jogi. Nyugat-Európában ez a keresztes háborúk idejére kasztta merevedett.

[00:48:23](#)

Aki azt az úri életmódot teljesíteni tudta, az úri normákat, tehát aki páncélt tudott szerezni magának, megtanult lovagi módra harcolni és természetesen lovat, ugye mert gyalog nem lehetett csinálni, és akinek ennek megfelelően volt akkora birtoka és voltak olyan parasztjai, akik el tudták tartani, az a nemességnek vált a részévé, amit lovagságnak is neveztek, de a kettő gyakorlatilag egybeolvadt. Aki nemes volt, az lovag volt, és aki lovag volt, az nemes volt.

[00:48:53](#)

De lényeges eleme volt ennek egész Nyugat-Európában, Németországban is még, hogy ebbe a rétegbe értelemszerűen azok tartoznak, akik nemesi módra tudnak élni. Akik lovagi módra tudnak harcolni. Itt kezdődött. Itt vált el a társadalom élesen(?) azokra, akik ezt nem tudják, akik ennek következtében csak paraszti módra tudnak élni. Azok a parasztok, azok nem nemesek.

[00:49:24](#)

Ennek következtében viszont nem csak egy lovagi kultúra épült rá, a trubadúrok és minnesangerek idején, hanem egy sajátos mentalitás is, aminek hát az árnyoldalai mellett azért voltak előnyös oldalai is. Egyfajta középkori lovagi mentalitás, amiből sok minden áthagyományozódott a 19-20., hát a 20. századra már nem nagyon, de a 19.-re még igen, amit aztán a franciák ugye úgy fejeztek ki *noblesse oblige*, a nemesség kötelez.

[00:49:57](#)

Tehát, hogy a nemesi státus, az nem csak azzal jár, hogy valaki tud lovagi módra viaskodni és képzett a lovagi harcmodorban, hanem egyfajta úri mentalitással is, ami hát ugye elég közismert

a trubadúrok idején, a hölgyek iránti kötelező tisztelet. Persze azért elsősorban a nemesi hölgyek iránti tisztelet, de azért tulajdonképpen vannak nyomai, hogy nem csak, hanem általában véve a nők iránti tisztelet, ami lényeges eleme lett, még az én gyerekkoromban lényeges eleme volt az európai civilizációnak, most már nem az. Tehát most éppen az új barbárság korába lépünk be, mindez látható. Szóval ez sokszáz éven át, 1950 tájáig, ez egy lényeges eleme volt az európai civilizált polgári civilizációnak is. Az, ami a lovagkorból származott, a hölgyek, a nők iránti kötelező udvariasság.

[00:51:00](#)

A lovagi becsület, amiről az úri becsületszó következett, aminek megint csak voltak nevetséges oldalai, de voltak pozitív konzekvenciái. Mindez egy sajátos nemesi lovagi mentalitásnak volt a folyománya a maga nagyon erős kulturális hatásával és következményeivel, ami mondom, erre megy vissza, az ilyen módon kialakult, az életmódhoz kötődő és az életmód alapján kiszelektálódott úri rétegre, a földesurak rétegére, a nemességre.

[00:51:44](#)

Kelet-Európában, most már ezt nyugodtan mondhatjuk így, tehát itt ebben a régióban egy másfajta nemesség jött létre, mint mondtam, egy olyan, ahol a mérce nem az életmód volt, föl se merült, hogy én bármi módon kapcsolódnék hozzá, hanem a földbirtok. Pontosabban fölmerült, mert a 13. században a nemeseket, királyi szervienseket éppúgy, mint a várjobbágyokat, épp úgy, mint az előkelő nemzetségek leszármazottjait, tehát akiből az Anjou-korra kialakult a magyar nemesség, végül is úgy határozták meg, hogy ezek azok, akik hadakoznak.

[00:52:22](#)

Exercituantes, tehát akik hadakozó életmódot folytatnak. Csakhogy Magyarországon, hát ugye ennek a régiónak a sajátos lemaradása, lépéshátránya következtében itt a hadakozó életmód nem azt jelentette, amit nyugaton, hogy páncélos lovagnak kellett lenniük, mert akkor nem jött volna létre ez a magyar köznemesség. Hanem általában véve hadakozó életmódot, ami úgy néz ki, hogy egy íj meg egy bőrpajzs, meg valami bőr, esetleg egy bőr vért valahova úgy nagyjából elég volt. Zsigmond később azt írta aztán, hogy a botokkal jönnek el hadakozni, ha otthon maradnak(?).

[00:53:08](#)

De a lényeg az, hogy olyan alacsony a hadakozás fogalma itt nálunk, olyan alacsony követelményszintet jelentett, amit hát mindenki gyakorlatilag teljesíteni tudott. Nem kellett, hogy ehhez jobbágyok legyenek. Tehát már a 13. században vannak olyan nemesek, akiknek nincsenek jobbágyaik. Akik koldus szegények, de nemesek, mert van egy darab földjük, ami az övék, és ami után nem tartoznak adóval, nem tartoznak semmiféle szolgáltatással és a csillagos ég és köztük csak az uralkodó személye van. Lásd Aranybulla ugye, csak a királyi zászló alatt kötelesek szolgálni, szolgálatot teljesíteni.

[00:53:55](#)

Itt tehát egy teljesen másfajta nemesség alakul ki, aminek következtében egy teljesen más mentalitása is van. Nem kötődik az új életmódhoz. Nincsenek ilyen követelmények vele szemben, nem is tudná teljesíteni, de az egész közép- és újkor folyamán egy olyan nemesség létezik, amely számára a *noblesse oblige* fogalma értelmezhetetlen, mert hisz itt nem arról a valamiről van szó, nem az a nemes, ami másutt. Őt nem kötelezi semmi, legfeljebb a királyt kötelezi vele szemben az Aranybulla, meg az egyéb kiváltságok [...], amiket elfogadtak az uralkodókkal.

[00:54:33](#)

Tehát ez egy más világ, és ha ide beszivárog majd az újkorban, meg hát a középkor folyamán is, egyes körökbe valami abból, amit nyugaton a lovagi kultúrát és mentalitást jelenti, akkor ez egy nagyon vékony réteget érint, az arisztokráciát és annak valamennyire ahhoz hasonló színvonalú vagyonos nemeseket.

[00:54:59](#)

És hát végül is ugyanez van az újkorban, a 18-19. században is, amikor ennek a nemességnek egy vékony rétege az, amelyik képes arra életmódjánál, vagyonánál fogva, hogy nyugatról adaptálja és tovább fejlessze azokat a gondolatokat, amik a középkori társadalom átalakulását célozzák, tehát a reformnemesség.

[00:55:29](#)

Ez egy más világ. Erre a régióra tehát egyfelől jellemző a másféle nemesség, másfelől az, hogy itt a hűbéri rendszer egyáltalán nem honosodik meg, ezért roppant félrevezető itt ebben a régióban feudalizmusról beszélni, bármilyen korszakkal kapcsolatban. Itt nincs hűbériség. Itt mi van helyette? Van megint csak egy elég éles határvonal, de ezúttal ez például itt Magyarország nyugati határán húzódott a középkorban, amelyen túl hűberek voltak Ausztriában is, és amelyen innen nem voltak hűberek. Mi a különbség?

[00:56:16](#)

A legalapvetőbb különbség egy hűbértartó és egy magyarországi nemesnek a birtoka között, amit a királytól kapott az, hogy a hűbértartót eredetileg szolgálat terhelte. Ez volt a leglényegesebb ismérve. Nyugaton, és elsősorban Németországban, léteztek olyan birtokok, olyan földbirtokok, amelyeket nem terhel szolgálat. Tehát, amely után a birtokosa nem tartozott hűbéri szolgálattal senkinek, a császárnak sem.

[00:56:49](#)

Ezt azonban nagyon élesen megkülönböztették a hűbértartóktól. A különbség a hűbéri szolgálat. A hűbéri szolgálat ugye katonai szolgálat, és a hűbérúrnak a tanáccsal való szolgálata,

vagyis általában véve a körüludvarlása. Tehát mondjuk a tágabb kíséretéhez való tartozás. És természetesen a lojalitás, a hűség, mint ez a magyar nevében is benne van. Ezek olyan szolgálatok, a katonai szolgálat is, az udvari szolgálat is, olyan szolgálatok, amiket egy nemesember vátusának(?) sérelme nélkül teljesíthet.

[00:57:37](#)

De teljesítendő, és ahol a hűbéri rendszer valóban kialakul és virágzik, mint például Angliában, ott ezeket halálosan komolyan veszik. Ennek következtében az angol földbirtokrendszer az egész középkor folyamán alapvetően különbözik a magyarországitól.

[00:57:56](#)

Az egyik nagyon lényeges különbség éppen az, hogy a hűbérért szolgálatot kell teljesíteni és a hűbért az uralkodó adja a hűbéresének. Ha a hűbéres meghal, akkor az utóda nem automatikusan lesz földesúr, nem automatikusan veszi birtokba a földesúri jogokat, hanem az visszaszáll a királyra, aki azután újból adja az új földesúrnak.

[00:58:27](#)

A legvilágosabban ez olyankor mutatkozik meg, amikor például meghal egy angol úr és csak kiskorú örököse van. Magyarországon ilyenkor természetesen a gyerek örököl, csak hát helyette az anyja, nagybátyja, valakije kormányoz, attól függ. Valaki kezelte azt a birtokot. Angliában nem. Angliában a király kezeli, kinevez egy gyámot, ez egy külön királyi előjog, és ez királyi kegy osztására alkalmas, hogy valaki, akivel az uralkodó jót akar tenni, egy zsíros vagyon örökösének a gyámjává teszi meg, és akkor az kormányozza a vagyont addig, amíg a gyerek föl nem cseperedik.

[00:59:06](#)

Akkor az átveheti, és új hűbérbe kaphatja, mint már felnőtt az uralkodótól, de az alatt a jövedelmet és az egész hatalmat, amivel az a hűbérbirtok jár, az uralkodó és az ő embere élvezi. A másik különbség, és ez megint csak a rendszerek, a hűbéri és a nem hűbéri rendszerek különbségeiből fakad, az az öröklés.

[00:59:31](#)

Ott, ahol nincs hűbériség, mint Magyarországon, ott értelemszerűen általában véve a patriarkális örökség, öröklési rend érvényesül. Ez Magyarországon azt jelenti, hogy a birtok apáról fiúra száll, mégpedig ahány fiú van, annyira. Ennek következtében Magyarországon is az a szabály, hogy ha a földesúr meghal, akkor birtokát a fiai öröklik, mégpedig egyenlő arányban. Automatikusan.

[00:59:58](#)

Nem is szabad másképp felosztani, csak egyenlő arányban. Ennek következtében egy földbirtok, ha úgy alakul, az idők folyamán elaprózódik. Olyan mértékben elaprózódhat, hogy egy vagyonos család lesüllyedhet úgyszólván a szegény köznemesi sorba, ha állandóan sok volt a gyerekek, és állandóan sokfelé kellett osztani. Tessék kiszámítani.

[01:00:19](#)

A hűbéri rendszerben egy teljesen más jellegű öröklési rendszer a domináns. Az, ami sajátképpen hűbéri. A hűbér ugyanis egy valakinek szolgálat fejében átadott birtok. [...] nem élt ezzel együtt(?) Egy klán, egy nemzetség, egy rokonság, egy atyafiság, hanem egy valaki, aki a birtokot a hűbérúrtól kapja, aminek a fejében szolgálatot teljesít. Rá vonatkozik, nem az atyafiaira, csak ő rá. Ezért Angliában ugye máig is, hát tudjuk, hogy a főnemesi címek egyenes ágon öröklődnek.

[01:00:50](#)

A hűbérbirtok is egyenes ágon öröklődik, de nem csak Angliában, Franciaországban is, a Rajna vidéken is, egyenes ágon apáról fiúra, majd azután, ha a család kihal, akkor átszállhat esetleg egy másik ágra. De lényeg az, hogy mindig egy földesúr kezében van egy hűbérbirtok. Nem aprózódik szét. Illetve vannak speciális esetek, amikor szétaprózódik, de most nem akarom-, több lány van például, de ez egy aleset alapján véve. Fiú ágon nem aprózódik szét. Magyarországon igen. Tehát itt az öröklési rendszerben van egy ilyen alapvető különbség.

[01:01:29](#)

Németország az ebből a szempontból egy átmeneti terület, ahol a nyugati részeken, a Rajna-vidéken ez az elsőszülöttségi rendszer uralkodik, tehát úgy van alsó-rajnai fejedelemségek, azok apáról fiúra öröklődnek és nem darabolódnak szét. A mások, a bajor, frankföldiek azok szétaprózódnak, mert ott az a szokás, mint Magyarországon, hogy ahány gyerek van, annyi felé kell szétosztani a birtokot.

[01:01:56](#)

Így alakulnak ki azután ezek a *duodec fürstentum*-ek, ezek a tizenketted fejedelemségek, ugye ezt megvetően szokták mondani. Tehát azok a német fejedelemségek, ahol a dinasztia ágakra oszlik, és aztán ugye különböző nevek hozzáadásával Szász, Coburg, Gotha, ugye Szászország, aztán Coburg, ezen belül a Gotha, ahány gyerek volt. Ez egy külön fejlemény, ez a német ágra(?) jellemző. De a hűbért és a nem hűbért, amit allódiumnak(?) neveztek, azt nagyon világosan megkülönböztetik a németek is. Egy példa, amikor Barbarossa Frigyes 1180-ban végleg legyőzte Oroszlán Henriket, nagy ellenfelét, és elkobozta tőle a bajor és a szász hercegséget, akkor ez azt jelentette, hogy megfosztja, és így szólt a birodalmi gyűlés ítélete, a *reichsacht*, a birodalmi átok, hogy megfosztja összes hűbérétől és száműzi.

[01:03:01](#)

De Oroszlán Henriknek, mint a Welf-család tagjának voltak nem hűbéri, allodiális birtokai, amelyekre még egy birodalmi átok sem terjed ki. Amit nem lehetett tőle elkobozni, mert az a családjáé volt, az a magánvagyon volt, amit az APEH ugye nem foglalhat le. Ez is olyan eset volt, ennek következtében ugye elment Angliába, mert hiszen elvesztette a háborút Frigyessel szemben és száműzött alattvaló lett, de a magánvagyon az továbbszállt, aztán visszakapta és a fiai, utódai örökölték. És ebből lett később egy csomó német birodalmi fejedelemség, Braunschweig, Lüneburg, [...], és így tovább, és a legismertebb Hannover a 17. században, amelyből az angol királyi ház származik, ugye 1714 óta uralkodó angol királyi ház, pontosabban hát 1837-ig, mert akkor jött Viktória királynő, tehát már csak leányának.

[01:03:57](#)

Tehát a Györgyök. A Györgyök, I. II. III. IV. György és Viktória királynő Oroszlán Henriknek voltak az egyenes ági, fiági leszármazottai. Ez azért volt lehetséges ismétlem, mert Németországban a hűbértartót és az allodiális birtokot nagyon élesen megkülönböztették. Magyarországon, és ezzel már be is fejezem, a magyarországi földbirtok allodiális volt, ha így akarjuk mondani. Nem szoktuk ezt mondani, de lényegét tekintve ez volt. Vagyis olyan birtok, ami után a nemes, akár a királytól kapta, akár máshogyan szerezte, nem tartozott senkinek, az atyáuristennek se semmiféle szolgálattal. Tehát nem terhelte a birtokot a semmiféle szolgálat.

[01:04:43](#)

Szabad tulajdona volt az atyafiságnak. Ebbe nem foglaltatik benne a nemes saját szabad rendelkezése. Mert hiszen köti az atyafiság törvénye, de az igen, hogy semmiféle szolgálattal nem tartozik utána. Tehát ez a feudumnak, hogy úgy mondjam az ellentéte. Magyarországon a birtokot, ha a királyok adták, akkor azt nem a majd teljesítendő szolgálatok fejében adták.

[01:05:14](#)

Hanem a már teljesített szolgálatok jutalmául. Erről szólnak azok a narrációk vagyis azok az elbeszélő részletek, amiket a királyi privilégiumokba épp ezért beiktattak, amiben el kellett mesélni, hogy erre a hallatlan kegyre, hogy az illető kap egy falut vagy három falut, vagy egy várat, milyen hallatlan érdemek szolgáltattak alapot. Erről szólnak a narrációk, de ez pontosan azt fejezi ki, hogy itt már a szolgálatok le vannak tudva, ezért a jövőben akár adomány [...], akár nem, a nemes nem tartozik semmivel. Ugyanolyan jogn bírja, amint azt, amit Árpád kardjával szereztek az ősei.

[01:05:53](#)

Itt tehát nagyon éles különbség van ebben a vonatkozásban is a magyarországi és a nyugat-európai szisztéma között. Mondanom sem kell, hogy a kettő, az allodiális birtoklás és a nemességnek ez a sajátos alakulása, ez összefügg. További különbség, de hát ezt már tanulmányaik során is vagy találkoznak vele, vagy már találkoztak, a familiaritás.

[01:06:23](#)

Vagyis a szolgálatvállalás, nemes szolgálat vállalása valakinél, valami másik előkelő úrnál, amit szoktak úgy jelezni, jellemezni, hogy ez a magyarországi vazallus viszony, vagyis hűbéres viszony, a magyarországi megnyilvánulása, de ez teljesen félreviszi a kérdést. Semmi köze az ég egy világon a nyugat-európai vazallitáshoz, hiszen ha nincs feudum, akkor vazallus sincsen. A nemes nem azért és nem úgy szegődik el egy úrnak az udvarába, mint ahogy egy vazallus hűbérese lesz egy másik hűbérúrnak, hanem úgy mondjam [...] magánalapon.

[01:07:10](#)

És a birtokának, a nemesi földjének ehhez semmi köze. Nem a földjével áll szolgálatba, hanem a kardjával. És hát nagyon gyakori, sok-sok példa van rá, egy családban több fiú van, az egyik az egyik báróhoz áll szolgálatba, a másik a másik báróhoz. Amikor polgárháborús viszonyok vannak, vagy ilyesmi fenyeget, akkor ez különösen fontos dolog, mert ha jól helyezkednek, akkor az egyik testvér jó pártra áll és a másik a rosszra, valamiképpen a család fenn fog maradni, mert az egyik majd megmenti a másikat, amikor ugye a döntésre sor kerül. Erre nagyon sok példa van, a történelem az roppant tanulságos.

[01:07:49](#)

Hát kérem szépen, nagyjából ezt akartam elmondani, és hát azt hiszem, hogy bőven van időnk, én ráérek [...]. Úgyhogy ha van még ezzel kapcsolatban van a kérdés, akkor természetesen nagyon szívesen állok rendelkezésre. Ha megengedik, akkor leülök. Igen?

[01:08:13](#)

Kérdező 1: Az lenne a kérdésem, hogy az Anjou-korban kialakuló honor-rendszer miben tekinthető a hűbériség egy sajátos magyarországi változatának, csak arra a korra, mert nyilván aztán ez a honor-rendszer idővel megszűnik, de ez mennyiben kötődik akkor ahhoz a [...], amiről szó volt?

[01:08:33](#)

Igen. Egy vonatkozásban legyen szabad helyesbítenem. Ez nem az Anjou-korban alakul ki, ezt csak leírtam ahhoz, hogy az Anjou-korban volt. Azóta már teljesen világos, hogy ez az Árpád-korban alakult ki. Számtalan adat bizonyítja, egyik kollégám nemsokára meg fogja írni, azt ígérte, összeszedi mindazt, ami az Árpád-korban erre vonatkozik. Az Aranybullától Rogerius-on át az oklevelekig rengeteg adat van rá. Teljesen világos, hogy az Árpád-kori kormányzási rendszer is ugyanúgy működött, alapjában véve, mint az Anjou-kori.

[01:09:07](#)

Tehát magyarán ezek az ispánok, akik a király várait kormányozták, ezek ugyanúgy honor birtokosok voltak, mint az Anjou-kori ispánok, és várnagyok. Hogy ez az egész rendszer most

már így hogyan viszonyul a hűbériséghez? Azt lehetne mondani, hogy prefeudális, hogyha nem használták volna ezt a fogalmat már föl annak idején másra.

[01:09:33](#)

Tehát olyan, ami megelőzi a hűbériséget. Nyugat-Európában ezzel a rendszerrel találkozni lehet abban a stádiumban, ami az igazi hűbéri rendszer kialakulását megelőzi. Tehát Karolingok idején és a 10-11. században például Katalóniában, úgy néztük Angliában is.

[01:10:03](#)

És valószínűleg még sokfelé. Németországban, Németországban is, ahol például a Nagy Ottó által kinevezett hercegek, azok voltaképpen hasonló címmel birtokolták az érsekségeket, magyarán nem örökletesen, hanem amennyi időre a király kinevezte őket, vagy esetleg élethossziglan.

[01:10:22](#)

Ez abban az értelemben véve emlékeztet a hűbériségre, és ebben az értelemben akár hűbérinek is tekinthető, hogy az, aki egy ilyen birtokot kapott az uralkodótól, az annak fejében lényegében olyan vagy nagyon hasonló szolgáltatokkal(?) tartozott, mint amilyenekkel egy igazi hűbéres a hűbér urának. Magyarán katonai szolgálattal, meg hát az udvari szolgálattal, amit úgy hívtak, hogy tanács konzílium, tanácsadási kötelezettséggel.

[01:10:56](#)

A lényeges különbség, ami azonban szerintem nagyon-nagyon lényeges, markáns, az az, hogy ezek a honorbirtokok – nyugaton is így hívták különben, Katalóniától kezdve Németországon át – tehát ezek a honorbirtokok nem voltak örökletes. Vagy hivatalhoz kötődtek általában, tehát mondjuk például a bajor herceg, Ottó kinevez. A bajor herceg rossz példa, mert ott az öccsét nevezte ki örökletes joggal, de mondjuk a sváb herceget vagy a karintiaiak, legalábbis a 10. században, akik voltaképpen a tisztségükkel együtt mind hercegek, vagy mind grófok másutt, birtokolják azt a területet az uralkodótól arra az időre, amíg a megbízatásuk szól.

[01:11:46](#)

Ha ez a megbízatás örökletes, tehát átszállhat a fiúkra, vagy esetleg a gyakorlatban száll át a fiú utódra, akkor ott állunk az igazi hűbérnél. De ha visszahívható tetszés szerint bármikor és áthelyezhető egy másik hercegség, vagy egy másik grófság élére, mint a Karolingoknál, akkor ez még nem hűbéri rendszer.

[01:12:09](#)

Itt voltaképpen egy sajátos kormányzásnak egy sajátos módjával van dolgunk, ahol ez a honor nem válik örökletes földesurasággá. Voltaképpen úgy tűnik, mintha nem lenne olyan nagyon

nagy a különbség egy örökletes és egy nem öröklődő földesuraság között. Ugye, hogyha valaki mondjuk, tíz évre kapja azt meg vagy három évre vagy élethossziglan, vagy úgy hogy a fia is örökölhessen, úgy látszólag itt nem nagy a különbség. Voltaképpen nagyon nagy, mert a politikai rendszer változik meg attól, hogyha a hűbéri rendszer öröklődik.

[01:12:49](#)

Egy olyan arisztokrácia, egy olyan földesúri vezető réteg, amelynek a státusa apáról fiúra száll automatikusan, tehát öröklődik, amíg az uralkodónak nincs már beleszólása, nem ő választja ki, hogy kiknek juttatja a földet, mert az már ugye a családban örökletessé vált, az egy teljesen másfajta arisztokrácia, mint az, ahol az uralkodónak van módja tetszése szerint kiválogatni, hogy kikre bízza a hatalmat. Olyan úton, hogy milyen birtokokat ad neki. Tehát a politikai rendszer lesz más attól, hogy az örökletes, vagy nem örökletes. Én ezért látom ezt nagyon lényeges különbségnek a kettő között.

[01:13:27](#)

Én úgy látom, hogy így viszonyul. Ez nyugaton átnő hűbériségbe, Magyarországon nem nő át. Azt hiszem azért nem, mert egyrészt a magyar szokásjog eleve úgy alakult ki, hogy ha a király valamit eladományoz, akkor az ugye eleve nem hűbér, azért nem szabad szolgálatot követelni, másfelől-, és épp az Aranybullának, annak azt hiszem, ebben van, egyre inkább úgy látom, a jelentősége. A 13. században ennek a szegény szabad rétegnek sikerül megakadályozni azt, ami nyugaton két-háromszáz évvel korábban végbemegy, hogy őket megyéstül eladományozzák valamilyen úrnak, és attól kezdve az ő grófságához tartozzanak. Megvolt rá a tendencia ugye, az ispánságok eladományozása fölmerült II. Andrással kapcsolatban, és még Kun Lászlónak is adományozott ispánságot, IV. Béla is.

[01:14:27](#)

De azt sikerült elérni, hogy ezt a kisbirtokos nemességet ne foglalják bele. Nyugaton valószínűleg úgy történt, és ezzel szűnt meg ez a kisbirtokos nemesség, hogy ott, amikor ezek a grófságok a Karoling Birodalom felbomlása során kialakulnak a 10. században, akkor ezeket is megették. Így tűnik el az a réteg, amiből Magyarországon a kisbirtokos nemesség kialakul, így tűnik el, hogy azokat felfalják, a grófságokkal együtt veszik birtokukba a bomló Karoling Királyságok idején ezek az úri dinasztiák. Magyarországon ezt megakadályozták. Itt ebből nemesség lett, ott abból parasztság lett. Én ezt így látom, de azért maradjon csak köztünk, az én hipotézisem.

[01:15:22](#)

Igen?

[01:15:26](#)

Kérdező 2: A rabszolgatartó, vagy hát inkább mondjuk azt, hogy-, úgy érzem, hogy az ösközösségi társadalomtól egészen a szocialista társadalomig terjedő rendszereken eddig mi úgy tanultuk, illetve úgy definiáltuk, hogy termelési rendszerek. A tanár úrnál úgy érzem, hogy arról van szó, hogy a feudalizmust, illetve valószínűleg még a rabszolgatartó társadalmat is tágabban értelmezi, és politikai hatalmi rendszerként értelmezi. Ebben az esetben, hogyha ez így van, úgy érzem, hogy a kapitalizmus, illetve a szocializmus, ez a kettő a rendszerbe(?) már nem fér bele. Tehát ha a feudalizmus politikai rendszer, mivel ott hatalmi hierarchiáról beszélünk, a kapitalizmusból erről már nem beszélhetünk, hiszen ott már egyértelműen valószínűleg társadalmi rendszerről kell beszélni, és ugyanez értendő a szocializmusra. Ezt a váltást, mondjuk 1645-ben, 1789-et követően ott már nem politikai, nem hatalmi, hanem termelési rendszerről kell beszélni?

[01:16:34](#)

Engel Pál: Értem. Valamit akkor talán még egyszer nem árt, hogy ha nyomatékosan aláhúzok, hogy szerintem nem létezett az a terv a feudalizmusban, amiről itten szó van. Én azt mondtam, hogy a hűbériség, a hűbéri rendszer, ahogyan ezt elmeséltem, az egy politikai rendszer. Magyarországon volt ennek megfelelő politikai rendszer, ami Magyarországon kialakult, ennek nincs pillanatnyilag minősítése, de én messze állnék attól, én lennék az utolsó, aki azt mondaná, hogy ez feudalizmus volt – ez középkori magyar királyság volt.

[01:17:05](#)

Nincs rá ilyen terminus, nem alakult ki, a feudalizmus erre rossz. Tehát én egyáltalában nem állítom, hogy a feudalizmus, mint olyan, egy korszaknak a domináns politikai rendszere volna. Épp azt próbáltam hangsúlyozni, hogy a nyugat-európai hűbériséget nevezném én idegen szóval feudalizmusnak, de magyarul erre van jó szó: hűbériség, hűbérrendszer. Ahol ez volt, hogy egy politikai rendszer volt, lásd Anglia, Franciaország, Németország is, Ibériai-félsziget.

[01:17:37](#)

Ahol nem volt? Hát ott másféle rendszerek voltak, ami nem feudális volt. Mindig találunk rá valamiféle izét. Vannak ilyen fogalmak, nem? Hogy patrimoniális királyság, karizmatikus királyság. Nem állunk szegényen fogalmakkal hál' istennek. Én nem vállalkoznék rá, hogy ezt bárhová besoroljam, nem alakítottam ki még magamnak állásfoglalást, hogy ezeket a fogalmakat szeretem, vagy nem szeretem. Általában nem szeretem az ideologikus fogalmakat.

[01:18:04](#)

De azt a leghatározottabban próbáltam előadni, hogy én nem gondolom azt, hogy a feudalizmus **[ugrik a felvétel]**. A feudalizmust ebben az értelemben jobb, ha nem használjuk, ebben a tágabb értelemben, akkor földesúri rendszert lehet mondani, ami nem egy politikai uralmi rendszer. A rabszolga ösközösség, hát arról meg jobb nem is beszélni, hát egyrésztől nem is értek hozzá,

jobb volna, ha inkább nem én beszélnék erről. Másfelől hát egyáltalában nem hiszem, hogy az ókor ugyanúgy egészében véve leírható egy fogalommal, mint ahogy a középkor sem írható le egy ilyen fogalommal. Ennek következtében tárgytalan, hogy mi a helyzet a kapitalizmussal.

[01:18:47](#)

Kérdező 2: Amennyiben középkori hűbéri hierarchiáról beszélünk [...] szóval nem azt nem értettem. Valószínűleg akkor nem illik bele a képbe például a skandináv szabad parasztnak a rendszere, esetleg a spanyol [...], vagy maga a középkori városok rendszere, nem illik bele a képbe az olasz, tehát az itáliai városok rendszere, és ezért [...]

[01:19:09](#)

Engel Pál: Ez volt velük a baj. Hát pont ez volt velük a baj, hogy nem illettek bele a képbe. mondtam nem illett bele a képbe. [...] pontosan azért, mert nem illettek bele a képbe. Ugye a császárok is, Barbarossa is, meg a [...] próbálták ezeket a városokat valahogy elhelyezni abban a rendszerben, ahova beillenek. Csak nem sikerült, mert ezek városi közösségek, egy új dolog, nem nagyon illettek bele az egész képbe. Nem értelmezhető a kialakult hűbéri fogalmakon belül. Hát a városoknak a nagy vívmánya az volt, hogy ők azt vívták ki, hogy ne is tartozzanak bele. Tehát a földesuraság véget ér ott, ahol a városhatár kezdődik, azon belül az ő városi polgári világuk van, amire más törvények és más szokások érvényesek. Ez a *libertas*, a szabadság. Ebben ez a szabadság lényege, tehát azért adnak *libertast* – ez a szabadság – ki vannak véve abból a világból, ahol [...] törvényei érvényesek.

[01:20:01](#)

Pontosan ez a *libertas* lényege. A szabad parasztnak akkor se illenek bele, hát ugye a Habsburgok is próbálták a svájciakat meggyőzni erről. A [...] sikerült, ugye ott fönt a brémai érseknek meg a hornsteini grófoknak, meg a dán királynak, szóval a [...] sikerült. Az ott volt ugye az Északi-tenger partján, valahol Bréma környékén az, sőt [...] volt. A frizeket is megpróbálták volna, ütötték a hollandi grófot, aki ellenük vonult.

[01:20:32](#)

Tehát azokat nem sikerült, a fríz parasztnak, és hát Svédországot se sikerült. De hát ez egy ilyen lokális színék ezen a palettán, ugye. Ettől még az egész sehol sem volt a maga kristálytisztaságában a hűbéri rendszer. Hát talán Hódító Vilmos után 30-40 évig az elég jól működött akkor.

[01:20:54](#)

Kérdező 2: Azt szeretném kérdezni illetve összefoglalni, amit ugye megértettem ebből, hogy nem tudom, mennyivel ért egyet a professzor úr azzal tehát, hogy Georges Duby azt mondja, hogy hát ez az egész harci formációelmélet csupán Nyugat-Európára, illetve az utóbbi három századra vonatkozik. És szintén ezt állítja, tehát hogy olyan értelemben a feudalizmus tehát,

ahogy a tanár úr mondja, hogy Nyugat-Európában és a hűbériségre vonatkoztatva máshol nincsen. Tehát nincsen ugye Bizáncban, nincsen Dél-Európában, nincsen Kínában, nincs máshol [...]

[01:21:32](#)

Engel Pál: Japánban, Japánban van. Igen. Bocsánat.

[01:21:40](#)

Kérdező 2: Tehát egyrészt, hogy ez a gazdaság domináns szerepe nem mutatható ki a középkorban, sőt talán mondhatni inkább a politikai szféra szerepe, és hogy ennek főként az az oka, hogy ezt a [...], mint egy sémát nem lehet ráhúzni. Ennek főképp a kulturális eltérések az okai. Tehát, hogy, posztmodern gondolat, hogy nem történelem van, hanem különféle történelmek, tehát több kultúra van egymástól függetlenül, és ezek bizonyos pontokban érintkeznek. Most a kérdésem azzal lenne kapcsolatos, hogy mi eddig úgy tanultuk, hogy Magyarország, illetve Közép-Kelet-Európa bizonyos késéssel, fáziskéséssel ugyan, de nyugati mintát vett alapul(?). Na, most [...], illetve professzor úr azt mondta, hogy a társadalomban, tehát a nemességet illetően markáns különbségek vannak. Most azt szeretném kérdezni, hogy akkor most hogyan nézzük ezt a közép-európai helyzetet, például a kultúrára, az élet egyéb területeire mennyire hatnak ki?

[01:22:54](#)

Engel Pál: Értem. Na, ami az elejét illeti, én úgy gondolom, hogy ezt a formációelmélet, ezt jobb elfelejteni. Tehát abban egyetértek bárkivel, hogy amit Marx el akart mesélni, az a 19. századi állapotokon alakult, vagy azon a korábban érvényes megfigyelésen, hogy a proletariátus és a kapitalista vállalkozók, gyárosok között éles osztályharc folyik. Ami aztán még ugye éleződött [...]

[01:23:36](#)

Ez a tizenkilencedik századnak jellegzetes és új jelensége volt, ő ebből értelmezte visszafelé az egész történelmet. A középkor ugyanígy valahogyan ezekkel a hasonló termelési módokkal írható le. Az alaptévedés szerintem ott van, nem tudom, hogy evvel Duby egyetértene-e, de az alap különbség valahol ott van szerintem, hogy a középkori földesuraságot eleve elhibázott gazdasági termelési egységeknek tekintené.

[01:24:09](#)

Nemcsak azért, amit mondtam, hogy tudniillik nem ez az egyetlen lényeges eleme, hanem általában véve az uralom az alávetettek fölött. Hanem azért, mert ha úgy emlegetjük, hogy gazdaság, ezt nagyon utálok, amikor [...] gazdaságokról esik szó a magyar középkorban vagy hasonlókról, ebben benne van, valamiképpen tapad hozzá a gazdálkodás képzele. Az, hogy itt a gazdasági szempontok valamiképpen nagyon fontosak. Na, most hogyha a gazdaságot abban

a tág értelemben vesszük, hogy a kalandozó magyarok is gazdálkodtak, amikor mentek rabolni nyugatra, mert végül is valami úton a szükségleteiket kielégítették, ugye? Tehát, ha ebben a nagyon tág értelemben fogjuk fel, akkor minden földesúr gazdálkodott, mert hiszen elszedett a parasztjaitól annyit, amennyit bírt.

[01:25:00](#)

De ha ebben nincs benne az a valódi európai gazdaságra jellemző gondolatok, amik ugye a 17. századtól öltenek írásban is formát, hogy ez gazdasági módszerekkel és gazdasági célok érdekében történik. Hát egyszerűen elszedik tőlük külön az ő jogcímén, hogy ő a földesúr, azt, amit azok képesek nélkülözni. Ez nem meríti ki a gazdálkodás fogalmát. Amikor egy földbirtokos elkezd úgy gazdálkodni, hogy megnézi a gazdasági mutatókat és a következményeket, amikor gazdálkodik, amikor megnézi, hogy hova mit vettek, abból mennyi lesz, azt mennyire lehet eladni, és egyáltalán mennyit kell investálni ahhoz, hogy ennyi és ennyi hasznom legyen, ott lehet beszélni gazdaságról, de ezt tudomásom szerint a középkor folyamán néhány angol püspökségen kívül és néhány angol nagybirtokon kívül nem igazán mutatható ki. Litániában(?) persze ott minden kimutatható. Tehát ott nem voltak igazán nagybirtokok ebben az értelemben.

[01:26:08](#)

Magyarországon ennek nyoma sincs. A magyar földesúr, az élte a parasztjainak a földjét és azoknak az adóját, de nem gazdálkodott. Hiányzott is belőle az elgondolás, mint ahogy a parasztból is hiányzott általában az. Maga a gazdálkodás, ami mondom, az újkori, amiből a kapitalizmus kinő. Itt erről szó sincs. Tehát én ezért tartom rossznak, hogyha itten gazdaságokról esik szó. Ezért utálom, hogyha a prémiumot rabszolgatartó gazdaságnak vagy valami hasonlóknak nevezik. Ugye ez Szabó Istvánnak ebben a voltaképpen ilyen ihletésű magyarázata volt a prémiumról, ami voltaképpen örökbirtoka a korabeli nemesnek.

[01:26:54](#)

Egyszerűen az allódium, amit prémiumnak neveznek, amit Szabó István ilyen rabgazdaságnak magyarázott, ahol rabcseléddel dolgoznak. Ez semmi más, mint amit nyugaton allódiumnak neveztek, vagyis mert az úrnak saját allódiális elidegeníthetetlen tulajdona. Ilyen lesz azután minden magyarországi földbirtok.

[01:27:17](#)

Az aranybullában is úgy szerepel ez, a szerviensek prémiumai ugye, ami a szerviensek a földje. Nem a szerviensek rabszolgagazdaságairól van ott szó, az aranybullában, mert ezt a kor fogalmai szerint nem lehetett volna értelmezni, föl sem merült ilyesmi, hanem a szerviensek föld darabjairól, amin ők az urak. Hát egy ilyen földön természetszerűleg, hogy van rabszolgákra vagy rabszolga státuszú szervuszok élte, tehát ilyen rabcselédek, mert hiszen szabad ember nem ment oda egy más embernek a földjére. Hiszen akkor ő is ebben a státuszba csúszott volna le. Ebben az értelemben tehát természetesen elsősorban rabszolgákkal

gazdálkodnak, vagy legalábbis szervuszokkal, de nem ez a lényege. Hanem az, hogy ez az allódium.

[01:28:01](#)

Úgyhogy, mondom, nem szeretem ha középkori földbirtokkal kapcsolatban gazdaságokat emlegetnek. Bizonyos értelemből muszáj, mikor a középkori magyar allódiumról esik szó, az a magángazdasága, meg a parasztnak is van saját gazdasága, amin gazdálkodik, de az allódium esetében arról van szó, háztáji gazdaságról, amit ugye a jobbágyok a robotjával művelnek. Ez a majorság, ez egy speciális dolog. A paraszt természetesen gazdálkodik, mert hiszen a paraszt műveli a földjét és termel, ő végzi a termelést. De amikor egy birtokról beszélünk, egy gazdaságról azt nem igazán már. Szóval nem tudom, hogy ez elég volt, valami homályban maradt, ugye? Az utolsó kérdés.

[01:28:54](#)

Kérdező 2: Nekem az világos volt, vagyis hát olyan értelemben, hogy a középkorban nem a gazdaság, mint említette, az volt a meghatározó, mert mindig kell gazdálkodni, meghatározóbb az, hogy hogyan gazdálkodunk, illetve a jogi viszonyok voltak a fontosak. Tehát az, hogy ez az elkülönülés, tehát ami [...]

[01:29:14](#)

Engel Pál: Ja, igen! Köszönöm szépen, mindjárt mondom, most már emlékszem. A leglényegesebb dolgot [...] Hát az ember elkalandozik, aztán [...] Igen. Valóban, amit itt elmondtam, hogy más volt a nemesség, más volt a földbirtoklás és így tovább. Ebből az derül ki, hogy itt valami nagyon mély szakadékot látok. Mondtam is ilyesmit, hogy szakadék Latin-Európának a nyugati és a keleti régiói között. Amit elmondtam, az amennyire tudom, nagyjából Lengyelországra is érvényes, úgy értem, most Magyarországra vonatkozóan mondtam.

[01:29:46](#)

Igen, de mivel hogy én szeretek kultúrákban gondolkozni, én is úgy képzelem, én úgy látom a történelmet, ahol különböző kultúrájú, egymáshoz kultúrában hasonlító egységek élnek egymás mellett, és azokat általában elég markáns határvonalak választják el egymástól. Tehát jól leírható kulturális egységek.

[01:30:11](#)

Ebben az értelemben, ha így nézzük, akkor a lényeges ismérvek szerint Magyarország valóban Latin-Európához tartozik. Az egy másik estének a tárgya lehetne, hogy miben különbözik a középkori Magyarország a nem latin Kelet-Európától, az ortodox országoktól, a Balkántól. Szerbiától, Hungáriától, erről egy egész estét lehetne mesélni, nagyon tanulságos volna. Sokkal jobban különbözött a szomszédos Szerbiától **[megszakad a felvétel]**

[01:30:44](#)

[folytatódik a felvétel] nehezen tudnék [...] mondani, amiben hasonlított volna. Ugyanakkor számtalan jegye volt azonos Nyugat-Európával. Az egész civilizáció, ahogy az egész kinézett, ezekkel a templomokkal meg a budai polgárházakkal, meg a soproniakkal. A városfalakkal, a jobbágy terek, a királyi udvar, ahogy ezek öltözködtek, az egyház, a püspöki hatalom, a kolostorok. Érti? Bármit sorolhatnék. A legfontosabb talán, a leglátványosabb az írásbeliség.

[01:31:21](#)

Az a fajta írásbeliség, ami Magyarországon is megvan, általában véve európai országok, civilizált európai országok működését jellemzi. A középkor korai századaitól az a fajta írásbeliség csak Latin-Európában jön létre. Itt Magyarországon kérem milliószámra gyártották az iratokat IV. Béla korától kezdve. Már akkor nyoma van annak, hogy szokás, hogy a király írásban küldi ki a parancsait, azokban írásban kap választ, a 14. században meg már ontják(?). Akkor már jön a papír, ugye az egész [...] olcsóbb is.

[01:32:00](#)

És akkor a perek minden fázisát följegyzik az egész írásban volt, óriási adminisztráció folyik itten Visegrádon, aztán meg később Budán. Ott tényleg ezrével ontják. Hát háromszázezer darab maradt meg belőle, de hát ez egy kis töredéke annak, ami volt. Hát sok-sok millió volt, az is lehet, hogy harmincmillió volt, nem tudjuk. És itt van egy nagyon markáns határ kelet felé is, meg dél felé is. Hát kérem szépen, Szerbiából fennmaradt, mondjuk kereken ötszáz középkori oklevél, nálunk háromszázezer.

[01:32:33](#)

Na, most nem azért maradt fenn ötszáz, mert több mint kettőszázkilencvenkilencezeröttszázat azt a törökök elpusztították, hanem mert nem készült több. Ezt onnan lehet tudni, hogy az a fajta írásbeliség, ami Szerbiában a középkorból fennmaradt, az ugyanolyan, mint nálunk az 1200 előtti. Tehát annak a stádiumnak az írásbelisége, amikor mi már ismerjük az írást, ugye Szent István óta már itt adnak jogleveleket, de amikor ez egy olyan ünnepnap, mint a [...], kiadnak egy oklevelet. Na, de nem tartozik hozzá a rutinhoz, ugye?

[01:33:15](#)

Magyarán egy évszázadban néhány oklevelet adnak ki egy kolostor számára, a sátoros ünnepekkor, amikor valami nagyon fontos dolog történik, amiben összeírják a kolostor birtokait, amikor kap valakitől egy földet, és ebből a néhány darabból áll ugye a 11-12. századnak az iratanyaga. Természetesen ez is sokkal több volt, [...] nem sok kolostorunk maradt épen [...]

[01:33:38](#)

De az iratanyag jellege egy markánsan különbözik a 13. század elejével kezdődő írásbeli korszaktól, amikor hát már nem ilyen örökbecsű iratokat állítanak csak ki pergamenre, hanem már pergamenre is írnak vacak, mulandó dolgokat, tehát ilyen parancsokat például, de amikor aztán az egész rutinná válik, és akkor borítják a hivatalokat az iratok. Ez egy más rendszer. Nyugat-Európában is ez van, az egész Latin-Európában ez van, a Balkánon ez nincs.

[01:34:13](#)

Tehát Szerbiában, ami a szerb történelemről fennmaradt, az pontosan ugyanolyan, mutatis mutandis, pontosan olyan, mint a pannonhalmi alapítólevél, a [...] vagy sorolhatnám. Vagy az izé, a tihanyi összeírás vagy hasonló [...]. Pontosan ilyen. Nincs más oklevelük. Nincsenek király parancsok. Dusan nem adott még ki királyi parancsokat, aztán jöttek a törökök. Szóval az egész más rendszer. Ezt nagyon szépen össze lehet építeni. Mitől más és miben más? Hát még egy példa a *regnum* fogalma is teljesen más a Balkánon. Tehát a 12. századra, de már Szent László korára Magyarországon világosan kialakult, hogy ez már egy ország, a *Regnum Hungariae*. És amikor Kálmán elmegy Dalmáciába, akkor nem kebelezik be Horvátországot és Dalmáciát Magyarországon, most már Magyarország ennyivel nagyobb lesz, hanem ő megkoronáztatja magát Horvátország és Dalmácia királyává.

[01:35:12](#)

Ez csak a Latin-Európában fordulhat elő ebben a formában. Hát, ha a szerb uralkodó elfoglalja Thesszáliát, akkor Szerbia nagyobb lesz. Ezért vannak itt mindig nagyon nagy Szerbiák vagy nagyon nagy Bulgáriák. Hát mert nem alakult ki. Nagy-Magyarország az tényleg volt, ezt tudjuk, hogy volt. De a többi kérem szépen [...]

[01:35:35](#)

Hát nem alakult ki soha határozott képzet arról a törökökig, hogy most tulajdonképpen mekkora is Szerbia. Szerbia akkora volt amekkora területen a szerb király uralkodott. Ott ért véget. Ha egy várost elvesztett, akkor az már nem volt Szerbia, az a terület akkor Bulgária volt. Ha visszafoglalta, akkor megint Szerbia lett. De nem intézményesült, ennek következtében ott nem is alakult ki egy ilyen fogalom, hogy *Regnum Serbie*, nem csak azért, mert nem latinul beszéltek. De ennek a szláv vagy görög megfelelője sem alakult ki.

[01:36:08](#)

Ők magukat a szerbek királyainak nevezték, ami olyan, mint a 11. században nálunk, ugye *rex Pannoniorum* Szent Istvántól kezdve. Tehát nem alakult még ki, hogy ők egy jól meghatározható ország fölött uralkodnak, hanem egy nép fölött uralkodnak, és mint egy keleti(?) dinasztia is, a fölött, az az országuk, amit el tudtak foglalni. Ha kicsit foglaltak, akkor kis ország, ha nagyot, akkor nagy ország.

[01:36:35](#)

Na, most hát itt ennek [...] ez történelmileg [...] úgy néz ki, hogy mindig volt egy nagyon nagy ország. Mindig lehet találni egy nagyon nagyot. Ami mint történelmi vízió megjelenhet, hogy mondjam finoman, valakinek(?) a tudatában. És ez nagyon szorosan összefügg az egyházszerkezettel, mert Magyarországnak ezt a fix keretét mindig is(?) a magyar egyház keret adta meg. Az volt a Regnum Hungariae, ami a magyar egyháztartományokhoz tartozott, tehát az esztergomi és a kalocsai érseki egyházmegyék, tehát ez volt Magyarország. Ahol ez véget ért a Kapela-hegységnél, ott kezdődött Horvátország. Miért? Mert ott már a spalatói és a zárai érsekség tartománya kezdődött, az már nem magyar érseki egyházmegye volt, hanem horvát. De mindig világosan lehetett tudni, hogy hol ér véget Magyarország.

[01:37:31](#)

És ez nem a természetes határok miatt volt, nem csak a [...] rajzolták [...] sokáig, de hát nyugaton már nem voltak Kárpátok, hanem a Lafnitz, ugye? A Lapincs. Ez volt a határ, Vas megye, tehát azért az nem a Duna. Azt bármikor odébb lehetett volna tolni. És mégis kérem szépen, az a határ kialakult a 12. századra, és az úgy maradt. Úgy maradt akkor is, amikor Kőszeg Ausztriához tartozott, akkor ugye 1445-től ezerhatszáz nem tudom meddig, az már nem az én korszakom.

[01:38:03](#)

Tehát Ausztriához tartozott, és pontosan lehetett tudni, hogy azt Magyarország csak éppen pillanatnyilag Ausztriának van elzálogosítva. De az Magyarország. Attól azt nem nőtt bele Ausztriába. Minden [...] 16 szepesi város sem. Az is megmaradt Magyarországnak. Lengyel kézen van ideiglenesen, ahogy az oroszok is itt voltak, ideiglenesen, még ideiglenesebben, merthogy 1772-ig, tehát 360 éven keresztül, de ideiglenesen az is, mert aztán ugye azt végül is Magyarországhoz [...]

[01:38:34](#)

Ez a fajta országfogalom az ortodox területeken nem jön létre. Nincs. Ja, és az egyház. Az egyház sem olyan. Egy ortodox püspök az nem egy prelátus. Az nem része a politikai rendszereknek. Egy ortodox püspököt, egy pátriárkát is, aki már aztán igazán nagy ember ugye, mégiscsak olyasmi, mint az esztergomi érsek, sőt, mint a pápa, azt megkérdezzük politikáról olyankor, ha arról van szó, hogy lépünk-e unióra a nyugati egyházzal, a pápával, vagy ne lépünk. Akkor természetesen ez egy egyházi dolog és dogmatikai kérdés, sőt messze túlnő a dogmatikán.

[01:39:16](#)

Olyan kérdés, aminek politikai vetülete van, de alapjában véve a pátriárkát nem arról kérdezik meg, hogy a dolog politikai viszonyról mi a véleménye, hanem hogy az egyház hogyan vélekedik az unióról. És akkor megmondja. Ha arról van szó, hogy a bizánci császár vagy a

szerb király hadat indítson-e Bulgária ellen, akkor nem kérdezik meg a pátriákát és a pátriáka nem ül nyeregbe, hogy hadba vonuljon, mert ez nem az ő dolga. Hanem egy más világ. Például ott a főpap. Ő is főpap, de más főpap.

[01:39:43](#)

Nincs. Ott ez nincs. Hát egy magyar püspök ugye az meg Mohácsnál is ott verekszik, és hát ott is esik el szegény. Ez egy más, teljesen más rendszer. Ezek mind összefüggnek világbeliség, regnum, egyház stb. Mondom, erről egy egész estét lehetne beszélni. Lényeg az, hogy a kérdésre talán most már választ adtam. Én így látom, hogy itt egy nagyon markáns határvonal van a latin kultúra és az ortodox kultúra között, amiben rengeteg sok a különbség, sokkal nagyobbak, mint Magyarország és akár Anglia között. Lehet, hogy ez hülyeségnek hangzik, de ezt tessék nekem elhinni [...] a középkorban.

[01:40:34](#)

Kérdező 2: Pusztán kíváncsiságból, hogy Tanár úr mivel töltene meg a tankönyveket, amiket [...]?

[01:40:43](#)

Engel Pál: A középiskolás tankönyveket? Hú, nemsokára meg fog jelenni, hát valamikor remélem, még az év vége előtt, a *Rubicon*nak egy száma, éppen most tisztogatom azt a cikket, ami erről fog szólni. Úgy értem, hogy tisztogatom, hogy én elmondtam egy előadást ott Pesten a *Rubicon* által összehívott közönség előtt, és ennek a szövegét próbálom most emberi formába önteni.

[01:41:10](#)

Abban ez végül is ki lesz fejtve, de azért röviden annyit, hogy én a középiskolai oktatást, nem is beszélve az általános iskoláról, a legeslegélesebben elválasztanám az egyetemi oktatástól. Tehát úgy gondolom, hogy teljesen más feladata van a középiskolai oktatásnak és más az egyeteminek. Hát ez persze egy álom, mert ehhez azt kéne, hogy az összes tudomány képviselői, akik tankönyvpolitikában illetékesek, azok ebben mind megegyezzenek, a vegyészek épp úgy, mint a biológusok, merthogy ez valamennyi tantárgyra vonatkoznék szerintem. Hogy tudniillik ott nem azt kell tanítani, ami jelenleg folyik, az egyetemi tananyagnak a zanzásított változatát.

[01:42:01](#)

Tehát kihagyva a, ahogy egy angol szerző írta, hogy a, kollégám találta ezt a könyvet, mert azt ígérte, hogy kölcsönadja: *Anglia igazán véres története az unalmas részek nélkül*¹ (sic!). Rögtön felvetődött, hogy kellene ilyen a magyar történelemről is, de hát hol van a magyar történelem

¹ *Britannia nagyon véres történelme az unalmas részek nélkül*

vérességben az angolhoz? Szóval kihagynak belőle egy csomó részletet, de alapjában véve a középiskolás tankönyvek minden tárgyban, amelyikről tudok, de történelemben biztos, mert azt láttam, ugyanazt mesélik el nagyon röviden, tömören, amit az egyetemitanckönyvek hosszan. Tehát ugyanazok a zöldségek, pontosabban, amire nekünk történészeknek szükségünk van, hogy kik a szerviensek, [...] katonaság, ezek mind benne vannak egy középiskolás tankönyvekben. Föl sem merül, hogy nem kellene benne lenniük.

[01:43:09](#)

Na, most, hogyha az ember úgy nézi, mit célszerű tanítani történelemből, mire való ez a nyomorult történelemoktatás az iskolában, miért kell egy gyereknek négy évet vagy pláne nyolcat, hatot végigszenvedni történelemből, mi haszna lesz ebből, akkor az ember arra az eredményre jut, hogy csak két dologra lehet jó maximum. Egyfelől segít egyfajta tájékozódásban, mint állampolgárnak, hogy mégis tudjon valamit, hogy hol a helye ennek az országnak, hol volt a helye, hova tegye, ne legyenek teljesen képtelen nézetei.

[01:43:40](#)

Tehát egyfajta orientációt ad egy állampolgári magatartáshoz. És másfelől, ami legalább ennyire fontos, hogy általános műveltséget ad. Hogy ha elmegy külföldre, vagy kezébe vesz egy regényt vagy megnéz egy operát, vagy megnéz egy színdarabot, hogy ami ottan történeti vonatkozású, azt valahogy tudja hova tenni. Ugye ne legyen olyan, mint az anyósom, aki nyugodtan elhitte volna azt a kis közleményt, amit 1960-ban olvastam. Neki teljesen mindegy volt, hogy miről, Caesarról vagy Napóleonnól. Nem tudta, hogy melyik volt előbb meg mi ez, nem volt érzéke a történelemhez, nem érdekelte. Művelt középiskolai tanár volt, de nem történelemből, szerencsére.

[01:44:28](#)

Szóval ő elhitte volna azt a kis közleményt, amit 1960 táján saját szememmel olvastam a *Magyar Nemzet*nek a kis színes rovatában, hogy Párizsban a Place de la Concorde-on most tisztítják azt az obeliszket, amelyet II. Ramszesz fáraó küldött Lajos Fülöp francia királynak. Nem április elseje volt kérem szépen. Április elsején is volt egy másik, hogy megtalálták Attila sírját, óriási botrány lett belőle, mert a *Magyar Nemzet* ezt kommentár nélkül hozta le. Ott volt, hogy április elseje, de hát ugye ezt ki nézi, és jöttek a telefonok a szerkesztőségbe, ja, nem a riporterére, mert azt adták meg telefonszámnak.

[01:45:14](#)

Akkoriban óriási botrány lett belőle. Az rendben van, az egy dolog, az április elseje. Ez kérem szépen hétköznapi volt. És mondom, vannak olyanok, akik ezt elhiszik. Hát hogy ne legyenek, hogy mégis valami sejtelmük legyen a történelemről, azt gondolom, ez a feladata. De én nem csak ezt értem általános műveltségen, és itt már azért emiatt egészen más a véleményem, hogy minek kéne lennie a tankönyvekben. Közismereti fogalmaknak. Tehát nagyon sok fogalomnak, amivel az ember találkozik kultúrában és kultúrákban, és amikről nem tudja, hogy micsodák.

[01:45:57](#)

Ezekkel kellene megtölteni a tankönyveket. Hogy valamilyen formában valamikor találkozzanak ilyen fogalmakkal a tanulmányaik során. Lehetnek ezek történeti fogalmak is ezek, hiszen hol tanulja meg valaki azt, mondjuk, hogy régens? Hát nem szerepel az semmiféle tankönyvben. Vagy fölszedi valaki otthon, megkérdezi apukát vagy anyukát, ha olyan családban nő föl. Ha nem olyan családban nő föl, akkor nem fogja tudni, hogy mi az, hogy régens. Esetleg megnézi, ha nagyon művelt, egy valamiféle idegen szavak szótárában. De hát amúgy nem fogja tudni. Rengeteg ilyen egyszerű fogalom van, ami abszolút történeti, de sosincs megmagyarázva. Helyette mi van? Telekkatonaság van, szerviensek vannak, és még sorolhatnám. Olyanok, amire soha a bűdös életben nem lesz szükségük.

[01:46:40](#)

Aki nem megy történésznek az soha nem fog találkozni a telekkatonasággal, higgyék el nekem. Nem fog találkozni. Hacsak nem veszi elő Borosy András könyvét a telekkatonaságról, ez egy más dolog. De nem fog vele találkozni. Ezer dolog lesz, amivel találkozni fog, de nem fog telekkatonasággal, nem. Tehát én olyan dolgokat mesélnék el a tankönyvben, aminek van bizonyos valószínűsége, hogy egy nem történész, nem történelem tanár életében előkerülnek. Amiktől jobban megtalálja a helyét a világban, jobban tud orientálódni. Akár mint polgár, akár mint egyszerű kultúrafogyasztó. Szóval így képzelem, mondjuk, teljesen más tankönyvet képzelnék el, mint amilyenek vannak, de hát ezt valószínűleg nem fogom megélni.

[01:47:32](#)

Gondolom elég meglepő dolgok. Amikor ezt elmondtam, meg kell, hogy mondjam, hogy jelen volt a Honti Mária, aki hát, ugyan ha nem is az oktatásügyben, de mégiscsak az illetékes minisztérium, azt hiszem politikai államtitkára. Odajött utána, neki nagyon tetszett. Csak tartok tőle, hogy ő neki ebbe nincs beleszólása, hogy milyenek legyenek a tankönyvek.

[01:48:04](#)

Arra gondolok, hogy hát én mennyi hülyeséget tanultam össze más tárgyakból, történetből is persze, de valahol azért előbb-utóbb mégiscsak az ember hasznát veszi, ha más nem, akkor elmondja, hogy milyen ökörségeket tanult. De más tárgyakból, biológiából, hát én végül is nem tudom, hány évig tanultattak velünk biológiát. És hát ilyen varázsigékre még most is emlékszem, hogy egyszikű meg kétszikű, meg nyitvatermő, meg zárvatermő, csak fogalmam nincsen, hogy ez a valósághoz hol kapcsolódik. Hogy mondjuk, egy fenyőfa alatt elmegyek, most az egyszikű vagy kétszikű, vagy nyitvatermő vagy zárvatermő? Önök [...] nem olyan régen tanulták. Én nekem fogalmam sincs róla.

[01:48:45](#)

Pedig nagyon rendesen megtanultam, de én az életben semmi hasznát nem veszem, pedig tulajdonképpen még volt egy idő ezelőtt 10-20 éve, amikor még ilyen dolgok érdekelték volna,

hogy mégis tudjam, hogy körülbelül hogy is működik, megismerjek egy tölgyfát, vagy mondjuk, mit tudom én. Most már erről letettem, de volt egy ilyen elgondolás. De hát útjában áll a középiskola, mint egy fal, mert úgy megutáltatja az emberrel az egészet mindenestül, hogy utána már igazából soha többé nem veszi magának az ember a bátorságot, hogy ezeket megértse. És ugyanez volt [...] is. [...] gondolná, hogy ilyeneknek kellene lennie a tankönyvekben. De hát ez csak egy álom.

[01:49:51](#)

Beszélő 1: Úgy látom, hogy ha több kérdés nincs, akkor köszönjük szépen [...]

[01:49:55](#)

Engel Pál: Nagyon szívesen.